

نقش ازدواج موقت (TM) در ترویج کودک‌همسری (ECM) در ایران

کامیل احمدی

پژوهشگر و مردم‌شناس، تخصص روش تحقیق و ارشد مردم‌شناسی، دانشگاه کنت - انگلستان

kameel.ahmady@gmail.com

چکیده

هدف از این تحقیق بالا بردن درک افراد از مسئله ازدواج موقت (TM) و نقش آن در ترویج کودک‌همسری (ECM) در ایران است. بررسی‌های انجام شده در این تحقیق نشان می‌دهد که بیشتر رفتارهای جنسی دختران و پسران در خانواده‌های سنتی، تحت کنترل خانواده قرار دارد. بدین ترتیب، در این خانواده‌ها تلاش می‌شود تا با محرم کردن دختر و پسر، از فشارهای اجتماعی وارد بر آنان در مجالس مختلط زن و مرد جلوگیری شود (در اسلام، محرم به برخی از اعضای خانواده اطلاق می‌شود که ازدواج با آنها حرام یا از دیدگاه اسلام غیرقانونی است و یا به عبارتی، رعایت حجاب یا پنهان کردن بدن از آنها واجب نیست؛ و همچنین در سفرهایی که بیش از سه روز به طول می‌انجامد، سفر زن، تنها با محارم او به عنوان یک همراه قانونی جایز است). این مسأله نشان از آن دارد که اگرچه ازدواج موقت در شرعی‌سازی روابط نامشروع نقش دارد، اما در عین حال می‌تواند روایت کودک‌همسری در ایران را نیز رواج دهد. شایان ذکر است که تنها محصول جانبی ازدواج موقت، کودک‌همسری نیست، بلکه داغ ننگ این مسئله تا همیشه بر چهره نسل جوان باقی خواهند ماند. علاوه بر این، یک عامل محبوبیت ازدواج موقت در ایران، دین است، که کنترل و اعمال قدرت جامعه مردسالار ایران و همچنین فرهنگ تحت سلطه مردان را بر آسیب پذیرترین قشر جامعه یعنی زنان تشدید می‌سازد. در این مقاله از یافته‌های میدانی و راهکارهای به دست آمده از پژوهش‌های منتشر شده نویسنده این مقاله در خصوص ازدواج کودکان^۱، صیغه محرمیت و ازدواج موقت^۲ نیز بهره گرفته شده است

کلیدواژه‌ها: ازدواج موقت، صیغه، کودک‌همسری، ایران، فرهنگ، دین

^۱طنین سکوت (پژوهشی جامع در باب ازدواج کودکان در ایران)، نشر شیرازه، (۱۳۹۵)^۲خانه‌ای روی آب (پژوهشی جامع در باب ازدواج موقت و صیغه محرمیت در ایران)، نشر شیرازه، (۱۳۹۸)

پدیده ازدواج موقت

ازدواج موقت، که غالباً در زبان عربی با عنوان «مُتْعَه» یا «نکاح مُنْقَطِع» (ازدواج در فرقه شیعه اسلام) و در ایران با عنوان «ازدواج کوتاه‌مدت» یا «صیغه محرمیت» از آن یاد می‌شود، از گذشته تا به امروز، یک پدیده رایج بوده است (بدران و همکاران ۲۰۱۹). این پدیده به مردان و زنان مسلمان این امکان را می‌دهد تا برای مدت زمان محدود و معینی زن و شوهر تلقی شوند (جانسون ۲۰۱۳). در این نوع ازدواج، پس از تعیین مهریه، داماد یا خانواده او قیمت عروس را به خانواده وی پرداخت می‌کنند (منظر ۲۰۰۸). از منظر تاریخی، مُتْعَه یا نکاح مُنْقَطِع به مرد این اجازه را می‌داد تا در مسافت‌های طولانی، برای یک مدت کوتاه صاحب همسر باشد. در زبان عربی، لغت «نکاح» به معنی ازدواج است و «مُتْعَه» به معنای «لذت، سرخوشی، و انبساط خاطر» است. پدیده ازدواج موقت احتمالاً از دوران پیامبر اسلام، حضرت محمد (ص)، وجود داشته است، که ظاهراً وی این نوع نکاح را به یاران و همراهان خود توصیه می‌کرد (شولینو، ۲۰۰۰)، البته هیچ روایتی از گذشته برای اثبات این گفته وجود ندارد. در ایران، از زمان قدیم، ازدواج موقت اغلب در بین زائران شهرهای زیارتی شیعه، مانند مشهد و قم رایج بوده است (همان، ۲۰۰۰). در نتیجه، ازدواج موقت به جلوگیری از فساد جنسی در بین مردان کمک کرد و آنها را قادر ساخت تا در هنگام دوری از همسر خود، برای مثال، هنگام زیارت، نیازهای جنسی خود را به طور قانونی برآورده سازند (همان، ۲۰۰۰).

از نظر زبانی، «مُتْعَه» از ریشه کلمه «متاع» به معنای چیزی است که می‌توان برای مدت کوتاهی از آن لذت برد (ابن منظور، ۱۹۹۳، ص ۲۳۹). بنابراین مُتْعَه به ازدواج بین زن و مرد به مدت معین اشاره می‌کند. این نوع ازدواج، به زن و مرد این امکان را می‌دهد تا بدون طلاق رسمی از یکدیگر جدا شوند. علاوه بر این، علامه حلی، «مُتْعَه» را به صورت نوعی ازدواج موقت و ناپیوسته تعریف می‌کند (حلی ۱۹۹۱، ص ۱۷۵).

نکاح مُتْعَه بر اساس یک قرارداد شفاهی یا کتبی (صیغه) بین زن و مرد جاری می‌شود که بر طبق آن همچون عناصر مطرح در یک قرارداد تجاری، طرفین در مدت زمان یکسان و تحت شرایط ازدواج با یکدیگر توافق می‌کنند (شولینو، ۲۰۰۰)، البته مانند هر نوع قرارداد دیگر، ازدواج مُتْعَه، بین طرفین قرارداد، حقوق و تعهداتی ایجاد می‌کند (لیندبرگ ۲۰۱۲). این ازدواج می‌تواند چند ساعت، چند روز، چند ماه یا چند سال به طول انجامد، اما وقتی مدت قرارداد فسخ شود، این ازدواج نیز به پایان می‌رسد، و تقریباً چیزی شبیه به همان شیوه‌ای است که طبق قوانین ایران در ازدواج طولانی مدت، دائمی یا متعارف انجام می‌شود. تفاوت اصلی ازدواج دائم و موقت در این است که ازدواج موقت فقط برای یک دوره زمانی مشخص به طول می‌انجامد. اما به طور کلی، نکاح مُتْعَه فاقد حداقل یا حداکثر زمان مقرر است (لیبی، ۲۰۱۴). در پایان قرارداد ازدواج، زن باید عده‌ای را بگذراند. «عده زن» عبارت است از مدتی که تا انقضای آن، زنی که عقد نکاح او منحل شده، نمی‌تواند شوهر دیگر اختیار کند که معمولاً باید پس از مرگ شوهر یا پس از طلاق آنها رعایت شود (اسپوزیتو و دیلانگ باس، ۲۰۰۱). اگرچه نکاح مُتْعَه مربوط به فرقه شیعه است، اما در مسلمانان اهل سنت نیز برخی ازدواج‌های غیررسمی رواج دارد، مانند ازدواج مسیّر که نوع ازدواج موقت در فرقه سنی اسلام و نکاح عرفی است (محمود ۲۰۱۳).

موضوع نکاح مُتْعَه یک بحث بسیار حساس است و مسائل خشونت آمیز زیادی در این باب مطرح شده است. همچنین، این نوع ازدواج در طی سالها تحریف شده و مورد سوء استفاده افراد زیادی قرار گرفته است (معادل و تالاتتوف ۲۰۱۶). علاوه بر این، اختلافات فرقه‌ای زیادی بر سر این موضوع وجود دارد. در اسلام، فرقه اکثریت اهل سنت این نوع نکاح را ممنوع کرده است، در حالی که فرقه اقلیت شیعه چنین نکرده است. در جهان اسلام، این نوع نکاح در فرقه شیعه بیشتر شناخته شده است و از نظر قانونی آن را جایز می‌داند (بدران و همکاران ۲۰۱۹). با این حال، هنگامی که این مفهوم برای اولین بار به مسلمانان معرفی شد، همه منابع اسلامی موافقت کردند که این امر بسیار مفید است (بنگ ۲۰۱۶). البته از گذشته تاکنون، این نوع ازدواج‌های غیر رسمی در هر دو فرقه سنی و شیعه مخالفان زیادی داشته است، و منتقدان به این نوع نکاح، مخالفت‌هایی با عمل مُتْعَه ابراز کرده و این نوع ازدواج یا تصاحب همزمان چندین زن به مدت چند ساعت به صورت قراردادی را به منزله داشتن چندین شریک جنسی می‌خوانند.

همچنین برخی از این منتقدان استدلال می‌کنند که ازدواج‌های مُتعه تحت یک «پوشش اسلامی» منجر به ترویج فحشا در جامعه و استثمار زنان شده است (میخائیل ۲۰۰۲؛ اسپنسر ۲۰۱۵).

روش تحقیق

نتایج این مطالعه که در سه شهر بزرگ ایران انجام شده است، تأییدکننده استدلال اصلی ارائه شده در این تحقیق است، به عبارتی، ازدواج موقت به روند کودک‌همسری در ایران کمک کرده است. روش‌های ذکر شده در این تحقیق، به منظور رسیدن به نتایج نهایی، داده‌های این مطالعه را از سه زاویه مورد بررسی قرار می‌دهد.

با توجه به این که ازدواج موقت یک موضوع چند بُعدی است. به منظور بررسی پایایی نتایج این تحقیق، و برای تجزیه و تحلیل نتایج حاصل، از روش‌های مختلفی استفاده شد. به عبارتی، مطالعه حاضر گامی در جهت درک عمیق‌تر موضوع ازدواج موقت است. همچنین هدف این تحقیق، روشن ساختن جنبه‌های مختلف این پدیده اجتماعی و نمایش پیامدهای ناشی از آن است که تا به امروز از چشم عموم جامعه و حتی از چشم محققان پنهان مانده است. این مطالعه در چارچوب تفسیرگرایی و با اتخاذ یک رویکرد کیفی و میدانی انجام شده است: به عبارت دیگر، تلاش برای اثبات این موضوع که رفتار انسان، تحت تأثیر خود فرد و محیط پیرامون او قرار دارد.

این تحقیق در سه کلانشهر تهران، اصفهان و مشهد انجام شد. اصولاً در مطالعات میدانی، نمی‌توان سؤالات تحقیق را دقیقاً از قبل مشخص ساخت (کائلی و همکاران، ۲۰۰۳). همچنین، در این نوع تحقیق تعداد شرکت‌کنندگان تحقیق قابل پیش‌بینی نیست، چرا که حجم نمونه از طریق داده‌های جمع‌آوری شده و تفسیر آنها مشخص می‌شود. لازم به ذکر است که تحقیقات میدانی و نمونه‌گیری، بدون اعمال هیچ محدودیتی در تعداد شرکت‌کنندگان و تا رسیدن به اشباع نظری ادامه می‌یابد (پرویزی، ۲۰۱۴، ص ۱۴۶). از طرفی، به دلیل حساسیت‌های فرهنگی و مذهبی موجود در جامعه ایرانی به موضوع این تحقیق و مشکلات پیش‌رو در بدست آوردن نمونه تحقیق، از نمونه‌گیری احتمالی استفاده شد. اگرچه اشباع نظری و اطلاعات مورد نیاز پس از انجام ۱۰۰ مصاحبه حاصل شد، اما در ادامه، مصاحبه‌های بیشتری صورت گرفت تا نتایج پایاتری کسب شود. محققان پس از انجام مصاحبه با ۲۱۶ نفر، به اشباع نظری و جامعیت تحقیق دست یافتند. با این حال، در طول انجام تحقیق، از متخصصان روش کیفی برای نظارت بر روند انجام کار، راهنمایی و کمک گرفته شد. در طی جمع‌آوری اطلاعات میدانی، نسبت مصاحبه‌های انجام شده بین مردان و زنان، به ترتیب ۳۵ و ۶۵ درصد بود.

به منظور توسعه بیشتر این پژوهش، با برخی کارشناسان دینی، حقوقدانان، کارشناسان حقوقی، وکلا و کارکنان دفترخانه‌های ثبت ازدواج مصاحبه‌هایی انجام شد. با استفاده از تکنیک مصاحبه آزاد و عمیق، داده‌های این تحقیق جمع‌آوری شد. سپس مصاحبه‌های اولیه با استفاده از کدگذاری نظری (باز، محوری و گزینشی) تحلیل و تفسیر شد. برای جمع‌آوری داده‌ها و تعریف مفاهیم و مقوله‌های مهم مطرح شده از سوی شرکت‌کنندگان، از روش مصاحبه غیررسمی استفاده شد. در مرحله دوم، مفاهیم و مقوله‌های تعریف شده در فرایند مصاحبه، مطابق با نمونه‌گیری دنبال شد. هنگامی که موضوعات کلی مصاحبه‌ها با استفاده از این مفاهیم و مقوله‌ها مشخص شد، با استفاده از روش مصاحبه نیمه ساختاریافته سؤالات مصاحبه استانداردسازی شد. این روند تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. پس از آن، همزمان با جمع‌آوری داده‌ها، مقوله‌های اصلی، زیر مقوله‌ها و مفاهیم با اجرای کدگذاری باز مطرح شد.

رابطه ازدواج موقت و کودک‌همسری

شیوه سنتی و رایج ازدواج موقت، میزان کودک‌همسری در ایران را افزایش داده است. اصل ازدواج موقت، بر اساس روایت‌های مشهور منابع شیعه در اسلام جایز است. با این حال، منافع این نوع ازدواج برای مرد و زن یکسان نیست. اگرچه ازدواج موقت از نظر شرعی جایز است، اما این سن ازدواج موقت است که مورد بحث و مجادلات زیادی قرار گرفته است. سن تعیین شده برای ازدواج، در فقه اثنی عشری و قانون مدنی ایران، ۱۳ سال (یا سن ۹ سال با اجازه دادگاه و والدین) است (نامداری ۲۰۱۵). از دیدگاه برخی از علمای اهل سنت، مانند ماموستا عبدالکریم شهرکندی، احمد مفتی زاده و برخی علمای شیعه، مانند آیت الله صانعی، این سن ازدواج برای ازدواج موقت در زنان امروزی، از نظر قانونی قابل قبول نیست. از عوامل مؤثر در کودک‌همسری در

ایران، سن قانونی ازدواج برای کودکان و به ویژه برای دختران است. اکبر هاشمی رفسنجانی (چهارمین رئیس جمهور ایران ۱۹۸۹-۱۹۹۷) در کتاب خود با عنوان «ازدواج موقت و دائم»، سن جایز برای جاری کردن صیغه محرمیت را نه سالگی دانست (نیکبیل، ۲۰۰۹). بنابراین، مشروعیت دینی ازدواج موقت، به صورت غیرمستقیم، منطق کودک‌همسری را تأیید می‌کند. به عنوان مثال، برخی علمای دینی، آیت الله سیستانی - یکی از تأثیرگذارترین مراجع شیعه عراقی - ایرانی که در عراق زندگی می‌کند و به عنوان رهبر معنوی مسلمانان شیعه عراق و یکی از برجسته‌ترین روحانیون شیعه نامیده می‌شود - و آیت الله نوری همدانی - یکی از رهبران مذهبی شیعه اثنی عشری ایران - معتقدند که بین صیغه محرمیت و ازدواج موقت هیچ تفاوتی وجود ندارد (ترنر ۲۰۰۳). بنابراین در خانواده‌های سنتی ایران، به منظور کنترل رفتار جنسی فرزند خود و به دلیل فشارهای ناشی از فرهنگ، از طریق جاری ساختن صیغه محرمیت یا ازدواج موقت، فرزندان یا دختران را مجبور به ازدواج می‌کنند (احمدی ۲۰۱۷). معمولاً شریک این نوع ازدواج‌ها نیز، اغلب از یک خانواده مذهبی مشابه انتخاب می‌شود. با این حال، در چنین مواردی، به طور ضمنی از طرفین خواسته می‌شود تا تحت عنوان شرط صیغه محرمیت، از دخول جنسی اجتناب کنند. بدیهی است که نمی‌توان انتظار داشت که دختر و پسر قطعاً به خواسته‌های والدین خود پایبند باشند و از برقراری رابطه جنسی خودداری کنند، اما باز هم آنها در سن بلوغ اولیه قرار داشته و بنابراین از نظر عاطفی نابالغ و از نظر اقتصادی به خانواده خود وابسته‌اند (و بنابراین به راحتی کنترل می‌شوند) (احمدی ۲۰۱۷). نتایج این مطالعه و یافته‌های حاصل از انجام مصاحبه با خانواده‌های مذهبی و سنتی نشان می‌دهد که کودک‌همسری در ایران، در چارچوب صیغه محرمیت یا ازدواج موقت و با اجازه والدین انجام می‌شود. طبق نتایج حاصل از مصاحبه‌های انجام شده، برخی از کودکان از این ازدواج‌ها راضی نبوده‌اند. علاوه بر این، از آنجا که کودکان اغلب به انتظارات خود از ازدواج آگاه نیستند، نمی‌توان میزان رضایت یا ناراضی‌تای آنها از ازدواج را به عنوان یک شاخص معتبر در نظر گرفت.

در جامعه ایرانی، مشروعیت یک رابطه، از اهمیت بالایی برخوردار است و یک رابطه، تنها در صورتی جایز است که دین آن را تأیید کند. چنین نگرشی، ضرورت پیروی از قانون را کاهش می‌دهد. روابطی که تحت صیغه محرمیت و در چارچوب آشنایی قبل از ازدواج شکل می‌گیرد، گاهی اوقات تا دو سال پس از عقد صیغه محرمیت نیز رسمی نمی‌شود (احمدی ۲۰۱۹). به همین دلیل است که شرکت کنندگان در نظرسنجی ما، دلیل خاصی برای این مدت طولانی صیغه محرمیت ذکر نکرده‌اند و تنها بیان کرده‌اند که این عمل در جهت انجام تعهدات خانوادگی و قرار دادن ازدواج بر پایه رسمی انجام می‌شود. همانطور که گفته شد، داده‌های جمع آوری شده نشان می‌دهد که در ایران، مشروعیت مذهبی بسیار مهمتر از التزام به قانون است. این مسأله از اهمیت دین به عنوان وسیله‌ای برای توجیه یک سنت، و همچنین به عنوان ابزاری برای اطمینان از تداوم آن سنت حکایت دارد. در ایران، و در برخی از خانواده‌های سنتی، برای انتخاب همسر از فرزندان هیچ اظهار نظری نمی‌شود (منتظری ۲۰۱۶) و والدین خود را افراد درستی برای انتخاب همسر برای فرزند خود و کنترل رفتار جنسی او می‌دانند (منتظری ۲۰۱۶).

نقش سن به عنوان یک عامل تعیین کننده در موفقیت ازدواج

در بین متغیرهای مختلف مرتبط با ازدواج که از سوی کارشناسان اجتماعی و اقتصادی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند، سن افراد در هنگام برقراری اولین رابطه جنسی، به عنوان یک شاخص مهم در ارزیابی کیفیت سلامت جسمی و روانی آنها مطرح می‌شود (کرنی ۲۰۱۲).

سن ازدواج تعیین شده در هر جامعه، تا حدودی راهی برای سازماندهی زندگی خانوادگی به وجود آورده است و همچنین در زمان ازدواج، فرصت‌هایی برای مردان و زنان به وجود می‌آورد. از طرف دیگر، طبق نظر پورناغی (۲۰۱۵)، به تعویق انداختن ازدواج تا سنین بالاتر می‌تواند عواقب جدی برای جوانان به همراه داشته باشد، به عنوان مثال: عدم مسئولیت‌پذیری، تمایل به افراط در روابط نامطلوب یا خطرناک، اتلاف جوانی و نشاط، مواجهه با تنش در زندگی به دلیل عدم تحقق نیازهای شخصی، نگرانی والدین، افسردگی، اختلالات جنسی، پناه بردن به مواد مخدر و غیره. با این حال، کودک‌همسری نیز می‌تواند عواقب ناخواسته‌ای به همراه داشته باشد (احمدی ۲۰۱۷). بر اساس قوانین کنوانسیون حقوق کودک سازمان ملل متحد، سن کودکی، برای هر انسانی، ۱۸ سالگی تعیین شده است (CRC, 2015).

صندوق جمعیت سازمان ملل متحد ادعا کرده است که هرگونه ازدواج زیر ۱۸ سال، قبل از اینکه دختران و پسران از نظر روحی و جسمی برای انجام وظایف ازدواج و مراقبت از کودکان آمادگی لازم را داشته باشند، «کودک‌همسری» نامیده می‌شود (UNFPA، ۲۰۲۰). با این حال، در برخی از کشورها، سن ازدواج بر اساس مقررات قانونی و هنجارهای اجتماعی و فرهنگی متفاوت است. از جمله عوامل مؤثر در ترویج کودک‌همسری، از فقر، سطح تحصیلات پایین و بی سواد، عدم حمایت قانونی، فشارهای اجتماعی، انتظارات مردان و تحت کنترل کامل سنت قرار داشتن و باورهای مذهبی می‌توان نام برد (احمدی ۲۰۱۷). والدینی که قادر نیستند در هنگام ازدواج برای دختران خود جهیزیه سنگین آماده کنند، دختران خود را به عقد مردان مسن، معلول یا بیمار در می‌آورند تا آنها به جهیزیه کم رضایت دهند (کلانتری ۲۰۱۴). اصولاً دلیل اصلی این رفتار، ریشه در فقر این گونه خانواده‌ها دارد و در نتیجه تمایل آنها به داشتن خانواده‌های بزرگ و همچنین ترجیح دادن فرزندان پسر بر دختر، اصولاً آنها ترجیح می‌دهند دختران را به عنوان یک نان خور اضافی شوهر بدهند (UNFPA، ۲۰۲۰). مردان اغلب برای ازدواج با دختران کم سن و سال مبلغ مهریه کمتری قبول می‌کنند و علاوه بر این، خانواده دختر نیز از ازدواج دختر خود به لحاظ مالی سود می‌برند (دالتون، ۱۹۶۶). اصولاً زنانی که در سنین پائین به عقد مردان مسن در می‌آیند، در خطر بیوه شدن زودهنگام و خشونت خانگی قرار دارند (UNSD، ۲۰۱۵). کودکان بیوه، بچه‌هایی هستند که به طور قطع و همزمان هم کودکی و هم حقوق خود را از دست داده‌اند.

آمار بالای طلاق، بیوگی در کودکی، افزایش تعداد یتیمان، عدم آمادگی کودکان برای مادر و پدر شدن، سوء استفاده جنسی از دختران، چرخه مزمن فقر و فحشا و افزایش بیماری‌های روحی، جسمی و جنسی در میان زنان، از جمله نتایج غم‌انگیز کودک‌همسری است (احمدی ۲۰۱۷). کودک‌همسری هم در پسران و هم دختران ایجاد مشکل می‌کند، اما این مسئله اغلب به دختران آسیب بیشتری وارد می‌سازد (کرنی ۲۰۱۲).

ازدواج موقت: روشی مصوب برای تسهیل کودک‌همسری در ایران

تغییرات اجتماعی اخیر در ایران، نه تنها رفتار افراد، بلکه ارزش‌های آنها را نیز دستخوش تغییراتی کرده است (بیات ۲۰۱۳). در روند اجتماعی جدید ایران؛ رابطه جنسی قبل از ازدواج شدت یافته است. مطالعات متعدد نشان می‌دهد که در سالهای اخیر، برقراری رابطه جنسی قبل از ازدواج، در بین نوجوانان و جوانان افزایش محسوسی داشته است. در ایران انواع مختلف رابطه جنسی قبل از ازدواج وجود دارد: روابط آزاد (زنا)، روابط صیغه‌ای، روابط دوست پسر/دوست دختر، زندگی مشترک یا ازدواج سفید (بدون ازدواج رسمی) و روابط همجنس‌گرایانه.

برقراری رابطه در چارچوب صیغه و به صورت برقراری یک رابطه غیرعاشقانه^۱ پیش از ازدواج، هم در شرع و هم در قانون ایران پذیرفته شده است (گلستانه ۲۰۱۹). ازدواج زودهنگام کودکان و برقراری رابطه جنسی احتمالی که در پی آن به وجود می‌آید، دو پیامد اجتماعی و روانی صیغه محرمیت است که عمدتاً بر زنان تأثیر سوء دارد (شکیب ۲۰۱۷). هسته اصلی گفتمان صیغه، همزیستی تمایلات جنسی و دین به موازات تغییرات سریع اجتماعی است. مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که برقراری رابطه از طریق صیغه، در میان افراد با اعتقادات مذهبی قوی که به دنبال اتخاذ یک راه حلی دینی برای ارضای غرایز جنسی خود هستند، رایج‌تر است (پاریسی ۲۰۰۹). بر اساس قانون مدنی ایران، مواد ۱۰۷۵ تا ۱۰۷۷، ازدواج زمانی به پایان می‌رسد که مدت زمان مورد توافق آن به سر رسیده باشد و در نتیجه آن، شوهر موظف به پرداخت مهریه همسر خود است (تعهدی، به شکل پول یا دارایی که داماد در زمان طلاق ازدواج اسلامی به عروس پرداخت می‌کند (RDC، ۲۰۱۳)).

اما زمانی که صیغه وارد قلمرو خطرناک کودک‌همسری شود، حتی خوشبین‌ترین علمای اهل سنت و حامیان سرسخت صیغه نیز به سختی می‌توانند وضعیت و تبعات اسفناک کودک‌همسری را تأیید کنند.

دختری باکره‌ای (دختر جوان) که بین او و همسرش صیغه محرمیت جاری شده است می‌تواند به همسر خود اجازه دهد تا با هم رابطه جنسی داشته باشند (منتظری ۲۰۱۶). اگرچه این مسأله به طور رسمی ثبت نشده است و در عرف جایز نیست، اما این رابطه از نظر مذهبی مشکلی ندارد. در خانواده‌های مذهبی، معمولاً بین پسران و دختران جوان این نوع صیغه جاری می‌شود تا آنها بتوانند در دوران نامزدی بیشتر با یکدیگر آشنا شوند (کلانتری ۲۰۱۴). روحانی برجسته شیعه، آیت الله

سیستانی، صیغه محرمیت را نوعی ازدواج موقت می‌داند (سیستانی ن. د). البته اگر در این نوع عقد، دختر بکارت خود را از دست بدهد، هیچ پیامد قانونی متوجه او نخواهد شد، زیرا در قانون برای این مورد هیچگونه اصلی تدوین نشده است. با این وجود، پیامدهای این نوع صیغه بر دختران جوانی که بطور طبیعی بکارت خود را از دست داده‌اند، تحمل فشارهای سنگین اجتماعی است (باری نسب و همکاران، ۲۰۱۵).

ازدواج به صورت خواندن صیغه محرمیت با دختران جوان، حتی اگر با هدف لذت جنسی انجام نشود و فقط به منظور جلوگیری از گناه در حین رابطه صورت گیرد، همچنان فشارهای اجتماعی سنگینی برای طرفین به همراه دارد (احمدی، ۲۰۱۷). چنانچه این مرد به همسر خود وفادار باقی بماند، یا سن دختر برای ازدواج مناسب باشد، این ازدواج از نظر قانونی معتبر خواهد بود. با این حال، اگر سن دختر کمتر از سن قانونی ازدواج باشد، قاضی (بر اساس صلاحیت دختر جوان برای ازدواج) حکم نهایی را برای ازدواج او صادر می‌کند (نیچشیا، ۲۰۰۹). در چنین شرایطی، این ازدواج ممکن است با شکست همراه گردد و در نتیجه زوجین نمی‌توانند از مزایای اجتماعی و خانوادگی آن برخوردار گردند (RDC، ۲۰۱۳).

ایجاد سازوکارهای قانونی برای تعیین حداقل سن دقیق برای ازدواج موقت مانند افزایش سن ازدواج برای دختران به ۱۵ سال، و همچنین اجباری شدن ثبت ازدواج در دفاترخانه های رسمی ثبت ازدواج با مدارک شناسایی معتبر، همه به منظور کاهش آسیب‌های مهم ناشی از کودک‌همسری لحاظ شده‌اند (نندی ۲۰۱۵).

نقش سرکوبگر دین و غلبه فرهنگ

اگرچه بسیاری از جوانان ایرانی در مراسم دینی و عبادی شرکت نمی‌کنند، اما جامعه ایرانی هنوز هم به دلیل تربیت دینی و اجتماعی افراد از طریق مدارس و رسانه‌ها، یک جامعه سنتی-مذهبی محسوب می‌شود (شوارینی ۲۰۰۶). بر اساس مذهب شیعه و قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران، در شرایطی که رضایت والدین برای ازدواج دختر کسب نشود، اما دادگاه حکم ازدواج آن دختر را تأیید کند، ازدواج دختران زیر ۱۳ سال نیز از دیدگاه قانون مجاز است (سیستانی ن. د). با این حال، این نوع ازدواج مورد قبول همگان نیست، به عنوان مثال، فعالان اجتماعی و نهادهای بین المللی حقوق بشر با این نوع ازدواج مخالفت‌های زیادی کرده‌اند (مری، ۲۰۰۹). در بین خانواده‌های مذهبی- سنتی ایرانی یا خانواده‌های آسیب پذیر، به دلیل برخورداری از منابع مالی ناچیز، برخورداری والدین از مهارت‌های ضعیف، مشکلات اعتیاد و غیره، کودک‌همسری بسیار رایج است (میخائیل، ۲۰۰۲). در نتیجه، ممکن است خانواده‌ها تصمیم خود را به فرزندان خود تحمیل کنند، و فرزندان نیز نه تنها ممکن است آمادگی لازم برای ازدواج را نداشته باشند، اما از طرفی چاره‌ای نیز جز تحقق خواسته‌های والدین خود ندارند (احمدی، ۲۰۱۶).

همانطور که پیش از این گفته شد، کنترل رفتار جنسی کودکان یک دلیل مهم والدین برای جاری ساختن صیغه محرمیت و کودک‌همسری در سنین پایین است. در اینجا رضایت کودکان یک موضوع کاملاً بی اهمیت است، زیرا اکثر کودکان، به ویژه دختران، مجبور به قبول این نوع ازدواج‌ها می‌شوند (احمدی، ۲۰۱۶). دختران جوان موظفند دوران کودکی خود را کنار گذاشته و تبدیل به زن شوند، که این امر خسارات روحی، روانی و اجتماعی متعددی برای آنها به همراه دارد (شکیب، ۲۰۱۷). میزان بالای طلاق در سنین پایین، یکی از پیامدهای کودک‌همسری است. یکی دیگر از عواقب کودک‌همسری، عدم ادامه تحصیل کودکان است. در جوامع سنتی، چنانچه دختران جوان در سنین پایین ازدواج کنند، مجبور به ترک تحصیل شده که این امر باعث می‌شود آنها قادر به تقویت مهارت‌های زندگی خود نبوده و نتوانند مدارک لازم برای ورود به بازار کار را کسب کنند (یونیسف ۲۰۲۰). به عبارت دیگر، عوامل فرهنگی، مانند محرومیت از تحصیلات اولیه، مانع از شکوفایی استعدادها و مهارت‌های کودکان می‌شود. این امر باعث ایجاد یک دور باطل می‌گردد، به طوری که دختران بی سواد و محروم، مجدداً دخترانی را به دنیا خواهند آوردند که همان مسیر زندگی مادران خود را دنبال می‌کنند. این عوامل تحت عنوان (فقر فرهنگی) از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شوند و فقر را در بین یک طبقه اجتماعی خاص تداوم می‌بخشد (یونیسف ۲۰۲۰).

ازدواج موقت و صیغه محرمیت از جمله اعتقادات مذهبی مسلمانان شیعه است. بر خلاف اهل سنت، مسلمانان شیعه ازدواج موقت را عملی دینی، سنتی و مشروع می‌دانند که در زندگی پس از مرگ، برای افراد پاداش به همراه خواهد داشت (قدسی ۱۹۹۳) (شکل ۱،۱).

وفاداری به خانواده

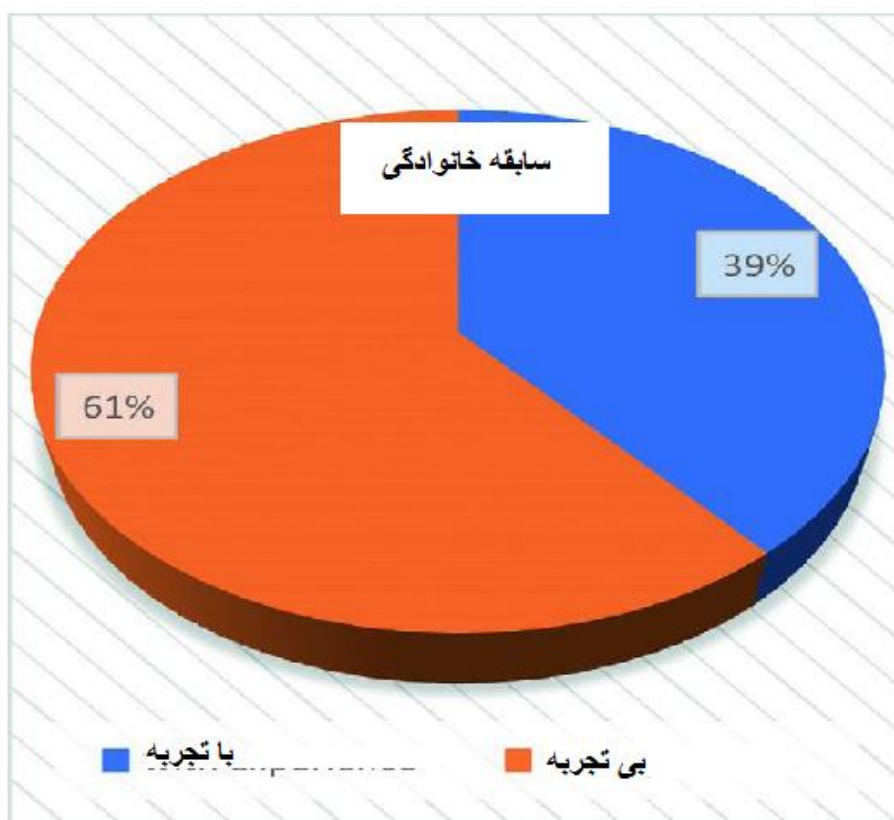
شکل ۱،۱ توزیع خانواده‌های طرفدار صیغه محرمیت با توجه به میزان وفاداری مذهبی یا پیشینه آنها

بر اساس احادیث شیعه (ثبت کلمات، اعمال و تأیید ضمنی رفتار پیامبر اسلام، حضرت محمد در اسلام) و روایات، «مُتَعَه» سنتی است که به منظور جلوگیری از فساد باید در جامعه رواج یابد (احمدی ۲۰۱۹). مُتَعَه نیازهای مردانی را برطرف می‌کند که به دلیل وضعیت اقتصادی ضعیف، قادر به ازدواج دائمی نیستند. بر اساس فقه شیعه، ازدواج موقت و صیغه محرمیت از نظر شرعی جایز است. اکثریت منابع دینی و علمای مذهبی در جمهوری اسلامی ایران نیز به اتفاق آراء، صیغه محرمیت و ازدواج موقت بلافاصله پس از ظهور بلوغ را باور داشته و آن را به افراد توصیه می‌کنند (احمدی ۲۰۱۹). با این حال، برخی از فقها، مانند آیت الله سنایی، استدلال می‌کنند که مُتَعَه فقط در زمان جنگ و در اوایل اسلام قابلیت اجرا داشته است و در جامعه مدرن امروز، می‌تواند منجر به تخریب نظام خانواده گردد. در پایان، افراد با توجه به نیازهای اقتصادی، جنسی و عاطفی خود، ازدواج موقت می‌کنند، بدون این که هیچ گونه گناهی متوجه آنها باشد. پس مردان این نوع ازدواج را مشروع می‌دانند، زیرا دین آن را جایز می‌شمارد.

داده‌های جمع آوری شده برای این مطالعه نشان می‌دهد که ۲۲/۰۵ درصد از خانواده‌های معتقد به صیغه محرمیت، دارای اعتقادات مذهبی قوی هستند. از این تعداد، ۷۳/۵۲٪ اعتقادات مذهبی معتدلی دارند و تنها ۴/۴۱٪ به هیچ مذهب خاصی اعتقاد ندارند. اصولاً خانواده‌ها با اعتقادات قوی و معتدل، صیغه محرمیت را از نظر مذهبی توجیه می‌کردند. اما خانواده‌هایی که مذهب خاصی نداشتند، این نوع ازدواج را ابزاری برای نظارت بر رفتار جنسی فرزندان خود بر طبق هنجارهای سنتی اجتماعی و فرهنگ غالب مردسالار در نظر می‌گرفتند. با توجه به نگرش علمای دینی، صیغه محرمیت همان ازدواج موقت است که در بین کودکان و نوجوانان جاری می‌شود (صیغه در میان افراد مسن نیز جاری می‌شود، اما در مطالعه حاضر، نمونه مورد بررسی ما، افراد زیر ۱۸ سال را مورد نظر قرار می‌دهد).

همانطور که قبلاً توضیح داده شد، خانواده‌های سنتی-مذهبی به صیغه محرمیت اعتقاد دارند، تا بدین طریق فشارهای اجتماعی وارد بر فرزندان خود از سوی همسالان را جبران کرده و رفتارهای جنسی کودکان را در ابتدای دوره بلوغ تحت کنترل قرار دهند. با این حال، این عمل معمولاً نتیجه معکوس دارد: کودکان زودتر از آنچه انتظار می‌رود با همسر خود رابطه جنسی برقرار می‌کنند، و کودک همسری به وقوع می‌پیوندد. بنابراین، اگرچه دین زمینه‌های اخلاقی و توجیه این عمل را فراهم ساخته است، اما در نهایت، عوامل فرهنگی، خانواده‌ها را مجبور می‌سازد تا فرزندان خود را به ازدواج موقت هم درآورند.

یک زن متأهل مورد بررسی در این تحقیق، که در شهر مشهد ساکن بود، در سن ۱۱ سالگی صیغه محرمیت را تجربه کرده بود. او خاطراتی از مشکلات ازدواج خود را با محققان ما به اشتراک گذاشت. «ما مشکلی نداشتیم اما بزرگترها باعث اختلاف بین ما می شدند. وقتی به خانه شوهر آمدم، اصلاً به حرفهای شوهرم گوش نمی دادم، چون خیلی کوچک بودم. اما بعدها پس از گوش دادن به توصیه های خانواده ام، رفتارم با همسرم بهتر شد.» کودک همسری «ازدواج زودهنگام» یا «ازدواج اجباری» نیز نامیده می شود، البته در این نوع ازدواج، اغلب رضایت فرزندان درگیر مورد نیاز نیست، یا رضایت آنها در نظر گرفته نمی شود. سبک زندگی خانوادگی و میزان اجتماعی بودن خانواده ها نیز در پذیرش صیغه محرمیت و ازدواج موقت مؤثر است. خانواده هایی که پیش از این در خانواده خود صیغه محرمیت و ازدواج موقت داشته اند، آن را به نسل های بعدی خود نیز منتقل می کنند و به این ترتیب، این شیوه ها به تدریج به رفتار اجتماعی قابل قبول تبدیل شده است (شکل ۱، ۲).

شکل ۱، ۲ توزیع درصد فراوانی سابقه ازدواج موقت در خانواده

در این مطالعه، ۶۱/۱۸ درصد از شرکت کنندگان از خانواده هایی بودند که اعضای آنها پیش از این صیغه محرمیت نکرده بودند، در حالی که ۳۱/۸۱ درصد، از خانواده هایی بودند که این نوع ازدواج در آنها رایج بود. در خانواده های مذهبی، صیغه محرمیت در بین نوجوانان رایج است و والدین مراتب این نوع ازدواج را ترتیب می دهند، و فرزندان حتی اگر مخالف هم باشند باید از والدین خود اطاعت کنند. علاوه بر این، بر اساس نظریه یادگیری اجتماعی، اعضای خانواده هنجارهای خانواده را می آموزند. بنابراین، اگر افراد یک خانواده ببینند که سایر اعضای خانواده ازدواج موقت داشته اند، آن ها نیز آن را به عنوان یک هنجار پذیرفته شده می آموزند و در صورت فراهم شدن این فرصت برای خود، قبول آن برایشان آسانتر است.

تأثیر ازدواج موقت بر کودکان

دلیل اصلی ازدواج موقت، لذت جویی است. علاوه بر این، این نوع ازدواج، کودک‌همسری را آسان کرده و حتی تشویق می‌کند که به نوبه خود بر زنان تأثیر منفی داشته و مردان را نیز در مورد ازدواج دائم دچار شک کرده و تصویری دقیق و واضح از این پدیده اجتماعی و ارتباط آن با تسهیل روایت کودک‌همسری ارائه می‌دهد. این مقاله نشان می‌دهد که چگونه دین، کودک‌همسری را ترویج کرده و به نقض حقوق زنان در ایران کمک می‌کند. در جریان تحقیقات میدانی، یک زن ۲۲ ساله متأهل و ساکن مشهد، در سن ۱۱ سالگی بین او و همسرش صیغه محرمیت جاری شده بود. او در جایی از صحبت‌های خود چنین می‌گوید.

آدم تو این سن چی می‌دونه؟ یک روز از مدرسه به خونه برگشتم، خونوادم بهم گفتند باید با این پسر ازدواج کنی. منم دیگه مدرسه نفرتم. به نظر من برای ازدواج باید بزرگتر باشیم. وقتی زن کودک هست، شوهرش براش قلدری می‌کنه و زن هم مجبوره از هرچی که اون می‌گه اطاعت کنه.

از آنجا که برخی از کودکان به شکل ازدواج موقت ازدواج می‌کنند، کودک‌همسری مستقیماً باعث ترک تحصیل مکرر از مدرسه، به ویژه در میان دختران می‌شود (احمدی ۲۰۱۹). شکاف‌های حقوقی و فرصت‌هایی که در نتیجه سوءاستفاده و لذت جویی برخی افراد که به راحتی می‌توان آنها را «دلالت لذت» نامید ایجاد می‌شود، مخالفان ازدواج موقت را بر آن داشته است تا از واژه «سرپوش دینی» برای ازدواج موقت استفاده کنند (احمدی ۲۰۱۹).

ازدواج موقت به این امید صورت می‌گیرد که منجر به ازدواج دائمی شود. با این حال، هنگامی که هیچ چارچوب قانونی برای محافظت از حقوق افراد درگیر در این نوع ازدواج وجود نداشته باشد، این رفتار دقیقاً الهام گرفته شده از مذهب، می‌تواند بسیار مضر باشد (قدسی، ۱۹۹۳). برخی از خانواده‌ها برای دختران و پسران نوجوان مُتعه می‌خوانند. خانواده‌های دارای حلقه اجتماعی محدود، مُتعه را تنها راه جلوگیری از برقراری رابطه جنسی فرزندان خود می‌دانند (بدران و همکاران، ۲۰۰۹). این خانواده‌ها وقتی سن کودکانشان کمتر است، مُتعه را انتخاب می‌کنند. البته این مسئله که پسران و دختران جوانی که مُتعه می‌شوند پس از مدتی به شیوه مرسوم ازدواج کنند دور از انتظار نیست. بنابراین، مُتعه می‌تواند کودک‌همسری را در یک چارچوب مذهبی تسهیل کند (احمدی، ۲۰۱۹). در سنین پایینتر، نوجوانان اغلب از بلوغ فکری و اجتماعی و همچنین منابع اقتصادی خاصی برخوردار نیستند و اغلب تحت کنترل خانواده خود قرار دارند.

علاوه بر این، ازدواج زودهنگام نه تنها فرصت‌های آموزشی و اقتصادی دختران را محدود ساخته، بلکه بر سلامت جسمی و باروری آنها نیز تأثیر منفی می‌گذارد (پارسونز و همکاران ۲۰۱۵). علاوه بر این،

اگر زنی در زمان ازدواج موقت یا همان صیغه محرمیت با همسر خود رابطه جنسی برقرار کند و این ازدواج به ازدواج دائمی منجر نشود، به دلیل محبتی که ممکن است در دوران ازدواج موقت در این زن نسبت به شوهرش در او ایجاد شده باشد، بعدها از نظر روحی و روانی دچار مشکل می‌شود (قدسی ۱۹۹۳). علاوه بر این، اگر ازدواج موقت به طور قانونی ثبت نشده باشد، او نمی‌تواند هیچ اقدامی برای استفاده از حقوق اولیه خود انجام دهد (گلستانه، ۲۰۱۹). اما صیغه‌ای که بین کودکان و نوجوانان جاری می‌شود تا آنها را به یکدیگر محرم سازد و آنها را از گناه بازدارد، عواقب متفاوتی دارد.

رابطه بین دختران و پسران نوجوان در دوران بلوغ به این معناست که آنها به احتمال زیاد درست زمانی که از نظر روحی و روانی برای برقراری رابطه جنسی آمادگی ندارند، با طرف مقابل رابطه جنسی برقرار کنند (کار و همکاران، ۲۰۱۵). به عبارت دیگر، این نوع روابط، منجر به افزایش تماس جنسی در دوران کودکی و نوجوانی می‌شود. اگر مرد با ازدواج دائم موافقت کند، ازدواج آنها به طور خودکار به چیزی تبدیل می‌شود که ما آن را کودک‌همسری می‌نامیم (احمدی، ۲۰۱۷). کودکان و به ویژه دخترانی که در سنین پایین ازدواج کرده‌اند، معمولاً در حالی که دچار آسیب‌های جسمی و جنسی شده و از نظر احساسی نیز آسیب پذیر شده‌اند، ترک تحصیل نیز می‌کنند (پارسونز و همکاران ۲۰۱۵). علاوه بر این، با توجه به فاصله سنی بین آنها و شوهرانشان، این دختران در ادامه، اغلب به کودکان بیوه تبدیل می‌شوند. علاوه بر این، هنگامی که زمان ازدواج موقت پایان می‌یابد و شریک مرد او، از ازدواج دائمی سرباز می‌زند، عواقب این ازدواج حتی وخیم‌تر است و زنان و دختران را از نظر

احساسی فرسوده کرده و به آنها انگ اجتماعی زده می‌شود (احمدی ۲۰۱۹). هنوز هم برای بسیاری از افراد، اتخاذ یک رویکرد انتقادی نسبت به سنت‌ها و آداب و رسوم دینی، تابو به شمار می‌آید. اما وقتی برخی از این سنت‌ها منجر به ایجاد آسیب‌های روانی و اجتماعی بر فرد و جامعه می‌گردد، باید این سنتها را مورد بازبینی قرار داد و با آنها سازگار شد تا تحت نظارت قانون قرار گیرند (پاریشی ۲۰۰۹).

اغلب، به دنبال خروج یک دختر جوان از خانه والدین خود، ممکن است او به بهانه ازدواج، برای تجارت جنسی به شخصی فروخته شود یا همزمان به شوهر دیگری فروخته شود، مانند ازدواج‌های به اصطلاح جعلی یا موقت کودک‌همسری (پاریشی، ۲۰۰۹). مردان می‌توانند در چند رابطه مختلف وارد شوند و یا برای یک مدت زمان محدود با دختری ازدواج کنند تا بچه دار شود (بخصوص اگر در این ازدواج همسر برخلاف ازدواج‌های قبلی برای آنها فرزند پسری بیاورد). پس از پایان ازدواج، برخی از این دختران جوان به همراه فرزندشان - در صورت ناخواسته بودن - رها می‌شوند (منتظری ۲۰۱۶). هنگامی که دختران بدون برخورداری از هیچ پشتوانه‌ای در جامعه رها می‌شوند، آن‌ها قادر به ازدواج مجدد نیستند و مجبور می‌شوند به یک زندگی توأم با محرومیت اجتماعی تن در دهند. بنابراین، به تدریج کودک‌همسری به قاچاق انسان، کار اجباری، فحشا یا به طور خلاصه بردگی یک دختر به منظور استثمار بی رویه او تبدیل می‌شود (متر، ۲۰۰۱).

بعلاوه، صیغه محرمیت، دلیل اصلی افزایش میزان ترک تحصیل در میان دختران و زنان به شمار می‌آید (پارسونز و همکاران ۲۰۱۵). پس از جاری شدن صیغه محرمیت، ۱۷/۶۴ درصد از شرکت کنندگان این تحقیق به تحصیلات خود ادامه دادند، در حالی که ۶۹/۱۱ درصد از آنان تحصیلات خود را رها کردند و به زندگی خود در نقش همسر و مادر ادامه دادند. تعارض و نقش‌های همپوشانی که یک دختر برای آنها هیچ آمادگی ندارد، شانس او را برای ادامه تحصیل محدود می‌سازد. لازم به ذکر است که دو عامل مهم در ایجاد پدیده کودک‌همسری دخیلند: (۱) هنجارهای فرهنگی غالب، (۲) فقر اقتصادی (ICRW و همکاران ۲۰۱۸). برای جبران مشکلات ناشی از کودک‌همسری، قانونگذاران باید سیاست‌هایی را برای حمایت از کودکان و حمایت از خانواده‌های دچار مشکلات اقتصادی اتخاذ کنند که ممکن است در ازای دریافت پول به این نوع ازدواج روی آورند (UNFPA 2012). برخی از این سیاست‌های محافظتی کودکان عبارتند از اجباری شدن تحصیل، ثبت قانونی صیغه محرمیت و تعیین محدودیت سنی برای صیغه. علاوه بر این، آموزش، در کنار توانمندسازی اجتماعی و اقتصادی دانش آموزان و خانواده‌های آنها، باید در میان سیاست‌های اصلی کشور لحاظ گردد (ICRW و همکاران ۲۰۱۸).

بحث

چشم انداز بین المللی

برخی از جامعه‌شناسان معتقدند که اگرچه سازمان ملل متحد هر فرد زیر ۱۸ سال را به عنوان یک کودک تعریف می‌کند و در نتیجه ازدواج‌های زیر این سن را محکوم می‌کند (کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹)، اما در این قوانین، سنت‌های فرهنگی و ریشه دار اقوام مختلف لحاظ نشده است (حوری، 2019). تقریباً اکثریت یک میلیارد مسلمان جهان معتقدند که کودکان در سن ۱۵ سالگی وارد سن بلوغ شده و بنابراین اغلب به بلوغ رسیده‌اند. با توجه به دیدگاه اسلام در رابطه با جنسیت که هرگونه رابطه جنسی خارج از ازدواج را ممنوع می‌کند، برای مسلمانان در کشورهای خاورمیانه، تعیین سن ۱۸ سال به عنوان حداقل سن برای ازدواج، امری واقعی به نظر نمی‌رسد. سن مُتَعَه یا صیغه از نظر قانونی و مذهبی برای دختران ۱۳ و برای پسران ۱۵ سال است (شولینو 2000). با این حال، نوجوانان می‌توانند زودتر از این سن نیز ازدواج کنند، مشروط بر اینکه رضایت والدین خود یا حکم دادگاه را کسب کرده باشند. معمولاً صیغه محرمیت در بین نوجوانان زیر سن قانونی ازدواج رایج است، ازدواجی که که خانواده‌های آنها از قبل بر سر آن به توافق رسیده و برای آن برنامه ریزی کرده‌اند. باید توجه داشت که صیغه محرمیت بیشتر به صورت درون خانوادگی یا درون قبیله‌ای رخ می‌دهد، به این معنی که عمدتاً در بین اعضای یک گروه یا قبیله خاص صورت می‌گیرد (منیژه، ۲۰۱۱). به طور کلی، خانواده‌های سنتی بر اساس ارزشهای سنتی مردانه و آداب و رسوم نیاکان خود، در سنین پایین تحت عنوان ازدواج درون خانوادگی، بین فرزندان خود صیغه محرمیت جاری می‌کنند (حائری، ۲۰۱۴؛ اکبر آقاجانیان و همکاران، ۲۰۱۸). ازدواج درون خانودگی نتیجه باورهای قدیمی خانواده‌های سنتی است. خانواده‌هایی که با فقر

دست و پنجه نرم می‌کنند نیز به این امید که فرزندانشان به زودی ازدواج دائم می‌کنند، صیغه محرمیت را جاری می‌سازند و البته این امر می‌تواند تا حدودی بار اقتصادی خانواده را نیز کاهش دهد (حائری، ۲۰۱۴).

مصاحبه‌های انجام شده در این زمینه نشان می‌دهد افرادی که در دوران کودکی صیغه محرمیت را تجربه کرده‌اند، اغلب ازدواج دائم کرده و در سنین جوانی صاحب فرزند شده‌اند (احمدی ۲۰۱۹). این درحالی است که این افراد غالباً برای انجام مسئولیت‌های خانوادگی بسیار جوان بوده و از آمادگی کافی برخوردار نیستند و اغلب با مشکلات روانی مواجه می‌شوند.

کودک‌همسری در مقیاس جهانی نیز رخ می‌دهد، اما آمارهای رسمی حتی در داخل یک کشور و همچنین در جوامع مختلف متفاوت است. با این وجود، بر اساس آمار موجود، ازدواج زود هنگام و کودک‌همسری عمدتاً در مناطق روستایی آفریقای جنوبی و آسیای جنوبی صورت می‌گیرد (یونیسف ۲۰۱۷). بر اساس بیانیه مطبوعاتی یونیسف (۲۰۱۸)، به دلیل توجه جهانی به این موضوع، تعداد ازدواج‌های کودک‌همسری رو به کاهش است. با این حال، تعداد قابل توجهی از کودکان هنوز در سنین پایین‌تری از سن قانونی مقرر، ازدواج می‌کنند، که ایران یک نمونه بارز در این زمینه است.

از دیدگاه‌های حقوق جنسی و حقوق بشر، ازدواج زود هنگام نتیجه ملموس سرکوب جنسی در یک جامعه و سنت‌های مضر دیرینه است که به نابرابری جنسیتی دامن می‌زند و در نتیجه سرکوب بیشتر غرایض را ارج می‌نهد. در کشورهای در حال توسعه، تعداد ازدواج‌های زود هنگام و کودک‌همسری به دلیل افزایش جمعیت قشر جوان افزایش می‌یابد. این مشکل ناشی از فقر شدید، فقدان اطلاعات و آموزش، مردسالاری غالب و باورهای فرهنگی است که باعث می‌شود مردم باور کنند که با ازدواج دختران در سنین پائین، آن‌ها را از بسیاری از مشکلات نجات می‌دهند.

چشم انداز ایرانیان

متأسفانه به دلیل پیامدهای فیزیکی و تبعیض مداوم علیه دختران جوان و نوجوان، اقدامات بسیار کمی برای جلوگیری از کودک‌همسری در ایران انجام شده است. با توجه به ساختار مذهبی حاکم بر ایران، برای دختران، بلوغ و اولین چرخه قاعدگی به عنوان شروع دوران بزرگسالی در نظر گرفته می‌شود (حائری، ۲۰۱۴). رسیدن به این مرحله فیزیولوژیکی بدن، به منزله آمادگی و مصلحت برای ازدواج تفسیر می‌شود. «کودک‌همسری» اصطلاحی است که هم برای پسران و هم برای دختران جوان به کار می‌رود. اما در مقایسه با پسران، دختران جوان بسیار بیشتر تحت تأثیر عواقب منفی این نوع ازدواج قرار می‌گیرند (قدسی، ۱۹۹۳). بر اساس یافته‌های صندوق نجات کودکان در بریتانیا (۲۰۰۳)^۱، در بسیاری از جوامعی که کودک‌همسری انجام می‌شود، ارزش دختران به اندازه پسران نیست، بلکه دختران به عنوان یک بار بر دوش خانواده خود تلقی می‌شوند. ازدواج دختر در سنین پایین، راهی برای کاهش مشکلات اقتصادی خانواده دختر با انتقال این بار بر دوش خانواده همسرش محسوب می‌شود (احمدی ۲۰۱۹). با این حال، به دلیل عدم وجود مطالعات معتبر و مستقل در موضوع کودک‌همسری در ایران، اطلاعات کمی در این زمینه موجود است. با این وجود، آمارهای رسمی ایران نشان می‌دهد که سالانه ده‌ها هزار پسر و دختر زیر ۱۸ سال، تحت فشار خانواده‌های خود، مجبور به ازدواج می‌شوند (شکیب، ۲۰۱۷). در واقع، تعداد واقعی کودکانی که مجبور به ازدواج زود هنگام شده‌اند، بسیار بیشتر از آمار رسمی است که به طور رسمی اعلام شده است، چرا که برخی از خانواده‌ها با تصمیم‌گیری درباره ازدواج کودک بسیار خردسال خود و اقدام به ازدواج او به صورت غیرقانونی عمل کرده و اغلب این نوع ازدواج‌ها را به ثبت نمی‌رسانند (شکیب ۲۰۱۷).

یونیسف (۲۰۱۶) گزارش داده است که طی سالهای ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۴، میزان کودک‌همسری در ایران برای افراد زیر ۱۵ سال، ۳ درصد و برای افراد زیر ۱۸ سال، ۱۷ درصد بوده است. اما همانطور که در جدول ۱،۲ نشان داده شده است، و بر اساس داده‌های سازمان ثبت احوال ایران، آمار کودک‌همسری زیر ۱۵ سال، در بازه زمانی بین سال ۲۰۱۲ تا ۹ ماه اول سال ۲۰۱۶ کاهش یافته است.

¹ Save the Children UK

لازم به ذکر است که علیرغم کاهش آمار ازدواج در سال‌های اخیر، درصد دختران زیر ۱۵ سالی که با مردان ۳۰ سال به بالا ازدواج می‌کنند، افزایش یافته است (مرکز حقوق بشر در ایران، ۲۰۱۵).

بر اساس داده‌های جمع‌آوری شده برای بررسی‌های مورد نیاز در مطالعه حاضر، ارزش‌های سنتی-مذهبی مرتبط با صیغه محرمیت، دلیل مهمی برای ازدواج افراد زیر سن قانونی است، چرا که هیچ محدودیت سنی برای انجام صیغه تعیین نشده است. یک عمل متفاوت، مربوط به صیغه، «ناف بور» است، که به موجب آن بلافاصله پس از بریدن بند ناف دو نوزاد، از آنها به عنوان زن و شوهر یاد می‌شود. بنابراین، اگرچه هیچ الزام خاصی برای چنین ازدواجی وجود ندارد، ولی این رسم عمدتاً در ازدواج‌های درون خانوادگی و در خانواده‌های سنتی-مذهبی وجود دارد و بر مشروعیت آن تأکید می‌شود.

بسیاری از کارشناسان معتقدند که کودک‌همسری، ناشی از صیغه محرمیت، بر سلامت روان کودکان تأثیر منفی می‌گذارد، و همچنین مانع رشد فردی و همچنین رشد بیشتر آن‌ها می‌شود (چاندرا مولی و همکاران، ۲۰۱۳). در برخی از کشورها و فرهنگ‌ها، کودک‌همسری یک ابزار اقتصادی تلقی می‌شود که می‌تواند وضعیت اقتصادی خانواده را بهبود بخشد و روابط خانوادگی را تقویت کند (ICRW و همکاران، ۲۰۱۸). علاوه بر این، با کنترل میل جنسی، کودک‌همسری می‌تواند باکره بودن دختران را تضمین کرده و مانع از رسیدن آنها به سنی شود که از نظر جنسی برای شوهر آینده خود جذابیت کمتری پیدا می‌کنند (صدقی، ۲۰۰۷). از سوی دیگر، مسائلی مانند حاملگی خارج از ازدواج رسمی و زایمان از جمله دلایل اصلی مرگ و میر دختران در سنین ۱۵ تا ۱۹ سال است (میر، ۲۰۰۴).

برای نتیجه‌گیری از یافته‌های این تحقیق، مهم‌ترین پیامدهای ازدواج زود هنگام و صیغه محرمیت در سنین پایین عبارتند از: آمار بالای طلاق و بیوگی در دوران کودکی، ترک تحصیل، اقدام به خودکشی به ویژه در بین دختران، آسیب‌های جسمی، جنسی، روحی و فقر.

بنابراین، لازم است که مجلس و دولت ایران با تصویب قوانین لازم برای تضمین سن ۱۸ سالگی به عنوان حداقل سن برای جاری ساختن صیغه محرمیت، در قانون اساسی اجتماعی کنونی ایران تغییراتی اعمال کنند و نقض این قانون جرم تلقی گردد. دین بر تصمیمات و اقدامات ایرانیان تأثیر زیادی دارد. حقوق ایران، بر اساس فقه دوازده امامی نوشته شده است (ACCORD, 2015). بنابراین، حمایت قانون از یک هدف، بدون تأیید دینی آن هدف امکان‌پذیر نیست. در نتیجه، برای نقض نحوه انجام صیغه محرمیت، اولین قدم این است که روحانیون شورای نگهبان جاری ساختن صیغه محرمیت زیر سن ۱۸ سال را غیرقانونی اعلام کرده و آن را حرام بخوانند. این در حالی است که فقه شرعی، باید تصمیماتی را صادر کند که در چارچوب قانون قابل اجرا و سازگار باشد. به این ترتیب، اینگونه می‌توان گامی حیاتی در جهت لغو کودک‌همسری در ایران برداشت.

علاوه بر این، مساجد نیز باید نقش مؤثری در ترویج اجرای صیغه محرمیت در سنین بالای ۱۸ سال و ممنوعیت آن در کودکان ایفا کنند. همچنین، توضیح مضرات صیغه محرمیت و کودک‌همسری در مساجد می‌تواند در ابطال صیغه محرمیت و پایان پدیده کودک‌همسری نقش مهمی ایفا کند.

گام بعدی، اجباری کردن ثبت صیغه محرمیت در یکی از دفاتر سازمان ثبت احوال است. این سازمان مسئول ثبت اطلاعات مربوط به تولد، فوت و ازدواج و صدور اسناد هویتی مانند گواهی شناسنامه است. از آنجا که صیغه محرمیت کودک‌همسری را تسهیل و امکان‌پذیر می‌سازد، ثبت اجباری آن می‌تواند در کاهش این پدیده بسیار مؤثر باشد. در ایران، سازمان ثبت و احوال، زیر نظر وزارت کشور و دستگاه اجرایی فعالیت می‌کند و این ارگان بهترین مکان برای نظارت بر سیاست‌های دولتی مربوط به مبارزه با انجام صیغه محرمیت در سنین پایین است.

همچنین، نقش سازمان آموزش و پرورش نیز به عنوان ابزاری برای حمایت از سن قانونی بالاتر برای جاری ساختن صیغه محرمیت و مبارزه با کودک‌همسری نیز بسیار مسلم است (احمدی ۲۰۱۹). لازم است که یک سیستم آموزشی اجباری و رایگان در سراسر کشور در دسترس همگان باشد. با توجه به این مسأله که کودکان ازدواج کرده از طریق صیغه محرمیت اغلب دانش آموز مدرسه‌ای هستند، می‌توان به آسانی بر نقش مهم آموزش و پرورش در این زمینه تأکید کرد. از

سوی دیگر، اطلاع‌رسانی در مورد صیغه محرمیت و کودک‌همسری می‌تواند از طریق طراحی و برگزاری کلاسهای ویژه آموزش خانواده صورت گیرد، که در سالهای اخیر در سیستم آموزشی ایران شاهد برخی از این کلاسها بوده‌ایم. اگرچه این کلاسها بطور کامل بی‌نقص نیستند، اما می‌توان از آنها به عنوان وسیله‌ای برای آگاه‌سازی والدین از پیامدهای منفی این نوع ازدواج و ممانعت از وقوع آنها یاد کرد. سایر دوره‌های مفید در این زمینه عبارتند از برخی آموزشهای جنسی، شناخت از بدن خود، ترویج خویشاوندی، دوره‌های کارآفرینی برای دانش‌آموزان، و دوره‌هایی در مورد توسعه ویژگی‌های اجتماعی، برابری و غلبه بر خشونت در بین دانش‌آموزان. برای اطمینان از حذف این نوع ازدواج‌ها، دانش‌آموزان باید اعتماد به نفس خود را به دست آورند و صیغه محرمیت و کودک‌همسری را رد کنند و بدانند که ازدواج زود هنگام به شانس آنها برای کسب آموزش مناسب آسیب می‌رساند. همچنین، سیستم آموزشی باید به دانش‌آموزان بیاموزد که به حقوق دیگران احترام بگذارند و علاوه بر این، برای مقابله با نابرابری جنسیتی، باید مهارت‌های اجتماعی بیشتری به دانش‌آموزان آموزش داده شود.

رسانه‌ها نیز در این زمینه نقش مهمی ایفا می‌کنند، چرا که این رسانه‌ها هستند که درک ما از مد، سبک و ارزش‌های زندگی را شکل می‌دهند. بر این اساس، رسانه‌ها باید به افزایش آگاهی در جامعه کمک کنند. منابع رسانه‌ای می‌توانند اطلاعاتی را در مورد صیغه محرمیت منتشر کنند، سؤالات حقوقی مربوط به این سنت را مطرح سازند، پیامدهای آن را در روابط جنسیتی مورد بحث قرار دهند، و همچنین پیامدهای روانی و اجتماعی این نوع ازدواج‌ها را توضیح دهند. رسانه‌های جمعی می‌توانند با فعالان اجتماعی همکاری کنند و با کمک هم استراتژی‌هایی را برای آگاهی عموم در مورد این سنت‌های مضر طراحی کرده و آنها را به اقدام علیه آنها تشویق کنند. امروزه، به دلیل محبوبیت تلفن‌های هوشمند و دسترسی به اینترنت، شبکه‌های اجتماعی در مقایسه با سایر ابزارهای ارتباطی مؤثرتر عمل می‌کنند. بنابراین، از این بسترها می‌توان برای انتشار اطلاعات در تهیه برنامه‌های آموزشی، مشارکت متخصصان و به کارگیری شخصیت‌های اجتماعی، مذهبی و ملی مانند ورزشکاران، هنرمندان و غیره استفاده کرد، چرا که این افراد قادرند به راحتی افکار عمومی را تحت تأثیر خود قرار دهند.

در این زمینه می‌توان از سازمان‌های غیردولتی، شخصیت‌های غیرتجاری، غیرسیاسی و داوطلب نیز استفاده کرد و در جهت حمایت از آسیب پذیرترین گروه‌های جامعه تلاش کرد. براساس گزارشات و آمارهای مرکز آمار ایران، ۳۰ درصد از جمعیت ایران، زیر ۱۸ سال سن دارند (احمدی، ۲۰۱۹). اجرای عدالت، ارائه یک سیستم رفاه اجتماعی عادلانه، در کنار آموزش و بهبود سطح زندگی، همه در مبارزه با کودک‌همسری به یک میزان مهم هستند. همچنین، حضور فعال سازمان‌های غیردولتی در مناطق مختلف روستایی و شهری کشور می‌تواند به طور چشمگیری به توانمندسازی اجتماعی و اقتصادی کودکان کمک کند. این سازمان‌ها می‌توانند گامی در جهت اجرای کارهای فرهنگی مورد نیاز بردارند و مهارت‌های زندگی را به کودکان و والدین آنها بیاموزند، به طوری که همه آنها می‌توانند حقوق کودکان را رعایت کنند و درک کنند که چرا صیغه محرمیت برای کودکان زیر ۱۸ سال باید ممنوع شود.

در این زمینه، لازم است که به توصیه‌های زیر توجه شود:

۱. با توجه به اینکه ازدواج قبل از ۱۸ سالگی نقض اساسی حقوق بشر به شمار می‌رود، باید قانونی وضع و تصویب شود که به وضوح سن ۱۸ سالگی را به عنوان سن مجاز برای ازدواج پسران و دختران اعم از ازدواج رایج یا صیغه محرمیت معرفی کند، و صیغه محرمیت زیر ۱۸ سال جرم تلقی شود.

۲. به منظور ارتقای حمایت از زنان به عنوان رهبران جامعه، لازم است که سرمایه‌گذاری بیشتری روی آنها انجام شود. در بسیاری از جوامع روستایی، کودک‌همسری امری بسیار گسترده است، زیرا زنان غالباً از فرایندهای تصمیم‌گیری دور می‌مانند و اجازه ندارند در سیاست‌های محلی اظهار نظر کنند. برای محدود کردن و حذف سنت‌های مضر مانند کودک‌همسری یا ازدواج موقت، زنان باید بتوانند نگرانی‌های خود در این باره را بیان کرده و از حقوق خود در همه زمینه‌ها دفاع کنند. برای نیل به این هدف، به ویژه در جوامع روستایی و مناطق فقیرنشین و با استفاده از ظرفیت‌های محلی، لازم است که سازمان‌های غیردولتی و رهبران مذهبی محلی آموزشهای فرهنگی و اجتماعی مورد نیاز افراد را به آنها ارائه دهند.

۲. رهبران مذهبی باید در تأیید حداقل سن قابل قبول برای صیغه محرمیت از طریق صدور احکام اجباری و ترویج فتاوا در مراسم مذهبی و در مساجد مشارکت داشته باشند. همچنین همکاری با رهبران مذهبی به منظور تقویت ظرفیتهای خود و برای انتقال اطلاعات دقیق به جوامع پیرامون ازدواج موقت و کودک‌همسری (واکر، ۲۰۱۵) و همچنین همکاری با روحانیون محلی برای درک آنها از اهمیت آموزش برای همه در اسلام ضروری است.

۴. لازم است که صیغه محرمیت در دفاتر رسمی ثبت ازدواج ثبت شود.

۵. لازم است مه تحصیل تا سطح دیپلم دبیرستان برای همه اجباری و رایگان باشد. تحقیقات نشان می‌دهد که وقتی به زنان فرصت داده شود که بر توزیع نابرابر قدرت درمقابل مردان غلبه کنند، تا چه حد آنها قادرند تا از سیستم موجود به نفع خود بهره مند شوند. با این حال، هنوز هم زنان در محرومیت به سر می‌برند که این ضعف، ریشه در فقدان موقعیت اجتماعی و تحصیلات آنها دارد.

۶. لازم است که اطلاعات مربوط به پیامدهای مخرب روانی صیغه محرمیت بر کودکان، در برنامه‌های اختصاصی دولت و سازمان‌های مردم‌نهاد گنجانده شود و از طریق رسانه‌های عمومی ملی و اجتماعی اطلاع رسانی شود.

۷. رهبران جامعه، رهبران مذهبی، معلمان و پزشکان و غیره باید بسیج شوند و بر ظرفیتهای خود بیفزایند، تا قهرمانان ارتقاء آموزش دختران به شمار روند و مزایای تأخیر در ازدواج دختران و مبارزه با کودک‌همسری را به نمایش بگذارند.

۸. فعالان حقوق کودکان و سازمان‌های غیردولتی باید با هدف ارتقای توانمندی کودکان و خانواده‌های آنها، در مناطق مختلف شهری و روستایی فعالیت‌های خود را توسعه دهند.

اطلاع رسانی به ذینفعان جدید، به ویژه افراد فعال در مناطق روستایی و فعالان مسائل جنسیتی جوانان که قادر به انتقال پیام در سطح محلی‌اند، یک امر ضروری است.

نتیجه‌گیری

این مقاله به بررسی نقش ازدواج موقت در ترویج کودک‌همسری در جوامع می‌پردازد. تحقیقات صورت گرفته در موضوع کودک‌همسری، بیشتر بر جنبه‌های نقض حقوق بشر و نحوه تأثیر آن بر زنان و روابط جنسیتی متمرکز شده است. بنابراین، تا به امروز تحقیقات چندانی در زمینه نقض حقوق کودکان انجام نشده است. در نتیجه، این مقاله پیامدهای کودک‌همسری برای کودکان خردسال را مورد بررسی قرار می‌دهد.

طی ۲۰ سال گذشته، کودک‌همسری در سراسر جهان به شکل محسوسی کاهش یافته است و تا حد زیادی از آن تحت عنوان نقض حقوق بشر یاد می‌شود. با این حال، این نوع ازدواج‌ها هنوز هم در کشورهای زیادی از جمله ایران رایج هستند. حذف مسئله کودک‌همسری یک موضوع بسیار حیاتی است، زیرا این نوع ازدواج به شکلی پیچیده با مسائل مربوط به حقوق کودکان و جوانان ارتباط دارد. این امر مستلزم ایجاد مشارکت و همکاری بین بخش‌هایی مانند مراکز آموزشی، بهداشتی و قضایی است و لازم است که همه افراد از جمله دختران و پسران جوان، خانواده‌های آنها، جوامع، رهبران مذهبی و سنتی، دولت‌ها و سایر ذینفعان برای حذف آن تلاش کنند تا جامعه به سوی ریشه کن کردن این تهدید حرکت کند.

عدم ثبت ازدواج موقت یکی از عوامل مؤثر در روند رو به افزایش کودک‌همسری در ایران است و از آنجا که این نوع ازدواج‌ها به طور رسمی ثبت نمی‌شوند، ردیابی آنها کار ساده‌ای نیست.

بدون تردید ثبت ازدواج موقت نه تنها میزان شیوع کودک‌همسری در ایران را برجسته می‌سازد، بلکه به جلوگیری از قاچاق جنسی و تجاوز جنسی در کودکان کمک می‌کند (ماده ۲۰۰۱).

تغییر نگرش افراد، استراتژی دیگری است که همه‌ی تلاش‌های دیگر برای پایان دادن به کودک‌همسری را پایه ریزی می‌کند. تغییر واقعی شرایط تنها در صورتی امکان پذیر است که ما به طور کلی اقداماتی برای تغییر نگرش افراد نسبت به نقش‌های جنسیتی دختران و پسران، و به طور خاص، در مورد کودک‌همسری طراحی و اجرا کنیم. رسیدن به این مهم، نیازمند ایجاد برخی اصلاحات در نقش‌های جنسیتی سنتی جوامع است. بنابراین، بیداری اجتماعی یک پیش‌نیاز مهم در ایجاد تغییر در جوامع است تا کودک‌همسری یکبار برای همیشه ریشه کن شود.

- Abbasi-Shavazi, M. J., & McDonald, P. (2012). Family change in Iran: Religion, revolution , and the state. In *International family change* (pp. 191–212). London: Routledge.
- Aghajanian, A., et al. (2018). Recent trends of marriage in Iran. *The Open Family Studies Journal*, 10.
- Ahmady, K. (2016). *Echo of silence: A comprehensive study on early marriage of children in Iran*. Tehran: Shirazhe.
- Ahmady K. (2017). A study on prevalence of child marriage and divorce in Iran. In *New research in human sciences* (Summer of 2017, pp. 125–140).
- Ahmady, K. (2019). *The Nexus between the Temporary Marriage and Early Child Marriages*. Working Paper, available at <http://kameelahmady.com/wpcontent/uploads/2019/08/The-Nexus-between-the-Narrative-of-TM-and-ECM.docx-fnal.۱-pdf>
- Al-Hilli, N. A.-d.-I.-H. (1991). *Al-Rasael Va Tasa'*, Qom. Ayatollah Marashi Library.
- Badran, S. Z., et al. (2019). Contemporary temporary marriage: A blog-analysis of first-hand experiences. *Journal of International Women's Studies*, 20(2), 241–256. Retrieved 2020
- Bang, A. K. (2016). Unfulfilled hopes. The quest for a minimum marriage age in Yemen, 2009–۲۰۱۴. *CMI Report 2016.3*.
- Bartkowski, J. P., & Read, J. G. (2003). Veiled submission: Gender, power, and identity among evangelical and Muslim women in the United States. *Qualitative Sociology*, 26(1), 71–92.
- Bauman, Z. (2013). *Liquid love: On the frailty of human bonds*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *The Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56–95.
- Bayat, A. (2013). *Life as politics: How ordinary people change the Middle East*. Palo Alto : Stanford University Press.
- Blanch, L. (1978). *Farah, Shahbanou of Iran, Queen of Persia*. New York: HarperCollins.
- Caelli, K., Ray, L., & Mill, J. (2003). Clear as mud: Toward greater clarity in generic qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 1–13.
- Center for Human Rights in Iran. (2015). Over 40,000 girls under age 15 married each year in Iran. Retrieved March 18, 2020, from <https://www.iranhumanrights.org/2015/09/childmarriage/>
- Chandra-Mouli, V., et al. (2013). WHO guidelines on preventing early pregnancy and poor reproductive outcomes among adolescents in developing countries. *Journal of Adolescent Health*, 512–522.
- CRC. (2015). Office of the High Commissioner for Human Rights.
- Cutrona, C. E. (1996). *Social support in couples: Marriage as a resource in times of stress* . Thousand Oaks: Sage Publication.
- Dabashi, H. (2017). *Theology of discontent: The ideological foundation of the Islamic revolution in Iran*. London: Routledge.
- Dalton, G. (1966). Brief communications: “Bridewealth” vs. “Brideprice”. *American Anthropologist*, 732–737.

- Edmore, D. (2015). Reflections on Islamic marriage as panacea to the problems of HIV and AIDS. *Journal of African Studies and Development*, 183.
- Esposito, J. L., & DeLong-Bas, N. J. (2001). *Women in Muslim family law*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Faúndes, A., & Barzelatto, J. (2006). *The human drama of abortion: A global search for consensus*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Ferdows, A. K. (1983). Women and the Islamic revolution. *International Journal of Middle East Studies*, 15(2), 283–298.
- Ghods, T. F. (1993). Tying a slipknot: Temporary marriages in Iran. *The Michigan Journal of International Law*, 15, 645.
- Golestaneh, M. (2019). *Making modern self through white marriage: Living together without marriage in Tehran, Iran*. Ontario: Carleton University. Retrieved August 2020.
- Haeri, S. (1990). *Law of desire: Temporary marriage in Iran*. London: IB Tauris.
- Haeri, S. (2014). *Law of desire: Temporary marriage in Shi'i Iran*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Hashemi, B. E. (2013). *Temperance and victory (Hashemi Rafsanjani) records and memories*. Tehran: Publication Office Revolution Learning.
- Hashemi Rafsanjani, A. A. (1998). *Temporary and permanent marriage from Islam's point of view*. Tehran: Mojodi.
- Higgins, P. J. (1985). Women in the Islamic Republic of Iran: Legal, social, and ideological changes. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 10(3), 477–494.
- Horii, H. (2019). A blind spot in international human rights framework. *The International Journal of Human Rights*, 1–23.
- Ibn Manzoor, M.-I. M. (1993). *Lesan Al Arab*. Beirut: Darsar.
- ICRW, et al. (2018). *Economic impacts of child marriage in Ethiopia*. Washington DC: ICRW.
- Jakesch, M., & Carbon, C.-C. (2012). The mere exposure effect in the domain of haptics. *PLoS ONE*, 7(2), e31215.
- Johnson, S. A. (2013). Using REBT in Jewish, Christian, and Muslim couples counseling in the United States. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 31(2), 84–92.
- Kalantari, A. A. (2014). Qualitative study of conditions and backgrounds of women's temporary marriage. *Woman in Policy and Development*.
- Kar, S. K., et al. (2015). Understanding normal development of adolescent sexuality: A bumpy ride. *Journal of Human Reproductive Sciences*, 70–74.
- Kearney, C. (2012). Age of first sexual experience determines relationship outcomes later in life. Retrieved March 18, 2020, from <https://www.medicalnewstoday.com/articles/251640>.
- Kelly, S., & Breslin, J. (2010). *Women's rights in the Middle East and North Africa: Progress amid resistance*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Labi, N. (2014, June 14). *Mother Jones*. Retrieved February 12, 2020, from *Married for a Minute*: <https://www.motherjones.com/politics/2010/03/temporary-marriage-iran-islam/>

- Lindberg, H. (2012). Mut'ah as social contract. *American Multicultural Studies: Diversity of Race, Ethnicity, Gender and Sexuality*, 317.
- Mahmood, S. (2013, May 13). I do... for now. UK Muslims revive temporary marriages . Retrieved February 12, 2020, from BBC News: <https://tinyurl.com/y3y9uap2>.
- Manijeh, M. (2011). The function of marriage customary law among Turkmen of Iran. *Woman in Culture and Art (Women's Research)*, 2.(۴)
- Manzar, S. (2008). *Muslim law in India* (p. 125). Delhi: Orient Publishing Company.
- Matter, M. (2001). Commercial sexual exploitation of women: The Islamic law perspective . Retrieved from <https://www.protectionproject.org/vt/mm.htm>.
- Mayor, S. (2004). Pregnancy and childbirth are leading causes of death in teenage girls in developing countries. *BMJ (Clinical Research)*, 15, 1152. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC411126/>
- Merry, S. E. (2009). *Human rights and gender violence: Translating international law into local justice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mikhail, S. L. (2002). Child marriage and child prostitution: Two forms of sexual exploitation. *Gender & Development*, 10(1), 43-49.
- Moaddel, M., & Talattof, K. (Eds.). (2016). *Modernist and fundamentalist debates in Islam* . Berlin: Springer.
- Montazeri, S. (2016). Determinants of early marriage from married girls' perspectives in Iranian setting: A qualitative study. *Journal of Environmental and Public Health*.
- Murata, S. (2014). *Muta', temporary marriage Islamic law*. Morrisville: Lulu Press.
- Najmabadi, A. (2013). *Professing selves: Transsexuality and same-sex desire in contemporary Iran*. Durham: Duke University Press
- Namdari, E. (2015). Legalizing marriage with stepchild in Iran and human rights. *Journal of Social Welfare and Human Rights*, 3(1), 45.
- Nandi, A. (2015). *Women in Iran*.
- Niechoćiał, P. (2009). Shi'i institution of temporary marriage in Tehran: State ideology and practice. JSTOR.
- Pahlavi, F. (1978). *My thousand and one days: An autobiography*.
- Parishi, M. (2009). *Analyzing temporary marriage backgrounds and consequences for women* (MA thesis), Allameh Tabataba'i University.
- Parsons, J., et al. (2015). Economic impacts of child marriage: A review of the literature. *The Review of Faith & International Affairs*, 13(2), 12-22.
- Parvizi, S. (2014). *Techniques and principles of qualitative studies*. Tehran: Jameeh Negar.
- Pournaghi, S. (2015). Sociological analysis of factors correlating with late marriage of the married people above 30 in Bonab City. *Quarterly of Sociological Studies at Tabriz Azad University*, 7(27), 63-80.
- Rafei, T. (2003). *Analysis of woman psychology in temporary marriage*. Tehran: Danjeh.
- RDC. (2013). *Refugee documentation centre, country marriage pack-Iran*. Retrieved from https://www.ecoi.net/en/file/local/1062268/1930_1390234462_iran-cmp-august-

.۲۰۱۳pdf.

- Riahi, M. E. (2011). Identifying social correlations of level and reasons of agreement or disagreement with temporary marriage. *Family Research Quarterly*, 8(32), 485–504.
- Rizvi, S. M. (2014). *Marriage and morals Islam*. Morrisville: Lulu Press.
- Sadiqi, S., & Moha, E. (Eds.). (2013). *Women in the Middle East and North Africa: Agents of change*. UCLA Center for Middle East Development (CMED) Series (Vol. 2). London : Routledge.
- Sanasarian. (2005). *Women's rights movements in Iran: Mutiny, appeasement and repression from 1900 to Khomeini* (trans: Khorasani, N. A.). Tehran: Akhtaran. Save the Children.
- (2003). Rites of passage. Retrieved 2020 ,from <https://tinyurl.com/y5dbcsqh>.
- Sciolino, E. (2000, October 4). Love finds a way in Iran: 'Temporary marriage'. Retrieved August 24, 2020, from The New York Times: <https://tinyurl.com/y2r4f74l>.
- Sedghi, H. (2007). *Women and politics in Iran—Veiling, unveiling, and reveiling*. New York : Cambridge University Press.
- Setel, P. J., Lewis, M. J., & Lyons, M. (1999). *Histories of sexually transmitted diseases and HIV/AIDS in Sub-Saharan Africa*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Shahrikandi, A. (1989). *Personal status and rights of partners*, collected by Mohammad Samadi and Abolaziz Tayeed.
- Shakib, S. (2017). Child marriage in Iran forces girls into a life of oppression. Retrieved March ,۲۰۲۰ ,۱۸ from <https://tinyurl.com/yy35etl7>.
- Shavarini, M. K. (2006). Wearing the veil to college: The paradox of higher education in the lives of Iranian women. *International Journal of Middle East Studies*, 38(2), 189–211.
- Sistani. (n.d.). Retrieved from the official website of the Grand Ayatullah al-Sayyid Ali alHussani al-Sistani: <https://www.sistani.org/english/book/46/2062/>
- Spencer, R. (2015, November 13). *Politically incorrect guide to Islam (and the Crusades)*. Washington, D.C.: Regnery Publishing, Inc
- Strauss, A., & Corbin, J. (2011). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (trans: Mohammadi, B.). Tehran: Research Center of Human Sciences and Cultural Studies.
- Swain, S. (2013). *Economy, family, and society from Rome to Islam: A critical edition, English translation, and study of Bryson's management of the estate*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tiliouine, H., Cummins, R. A., & Davern, M. (2009). Islamic religiosity, subjective well-being ,and health. *Mental Health, Religion & Culture*, 12(1), 55–74.
- Turner, B. S. (2003). *Islam, gender and family* (p. 157). USA: Taylor & Francis.
- UNFPA. (2012). *Ending child marriage*.
- UNFPA. (2020). *UNFPA-child marriage*.
- UNICEF. (1989). *Convention on the rights of the child*. Child Labour.
- UNICEF. (2013). *Ending child marriage-progress & prospects*. Retrieved from https://www.unicef.org/media/files/Child_Marriage_Report_7_17_LR.pdf.

UNICEF. (2016). The state of the world's children 2016. New York. Retrieved from https://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_SOWC_2016.pdf.

UNICEF. (2017). Retrieved from https://www.unicef.org/media/media_68116.html.

UNICEF. (2018, March 6). Retrieved from <https://www.unicef.org/press-releases/25-millionchild-marriages-prevented-last-decade-due-accelerated-progress-according>.

UNICEF. (2020, April). Retrieved from <https://data.unicef.org/topic/child-protection/childmarriage/>

UNSD. (2015). The world's women 2015-trends and statistics. Retrieved from <https://unstats.un.org/UNSD/gender/worldswomen.html>.

Walker, J. (2015). Engaging Islamic opinion leaders on child marriage: Preliminary results from pilot projects in Nigeria. *Faith & International Affairs*, 48-58.

Yari Nasab, Fatemeh. Tohidi, Afsaneh. Heidari, Afifeh. Askari, Zahra. (2015). University Students' Viewpoints on Temporary Marriage. *Quarterly of Culture in Islamic University- (Case Study: Kerman Shahid Bahonar University)*, 5(16), 347-364.

خانه‌ای با در باز (پژوهشی جامع در باب ازدواج سفید در ایران)، انتشارات مه‌ری (۲۰۲۰) ۱۱۹-۲۱۴-۲۳۱

خانه‌ای روی آب (پژوهشی جامع در باب ازدواج موقت و صیغه محرمیت در ایران)، نشر شیرازه، (۱۳۹۸) ۸۶-۸۹-۱۶۳